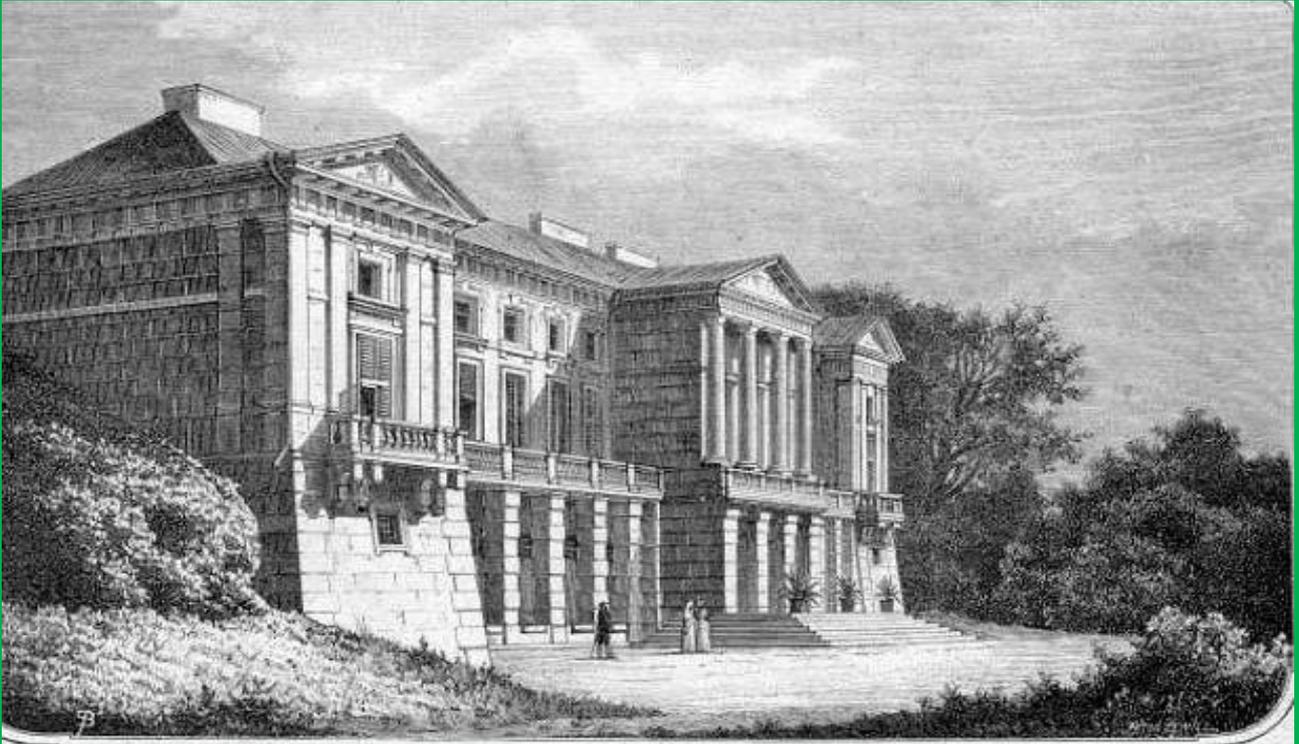

Ярмолинецька центральна районна бібліотека

Краєзнавчий відділ

Інформаційний довідник

Родові палаци та маєтки нашого краю

Ярмолинці, 2014

Родові палаци та маетки: інформаційний довідник/ укладач В. Москаленко. - Ярмолинці, 2014. – 28 с.

Довідник розрахований на широке коло читачів, краєзнавців, вчителів, бібліотекарів, всіх тих хто цікавиться історією нашого краю.

Вербка (Вербка Деревяна)

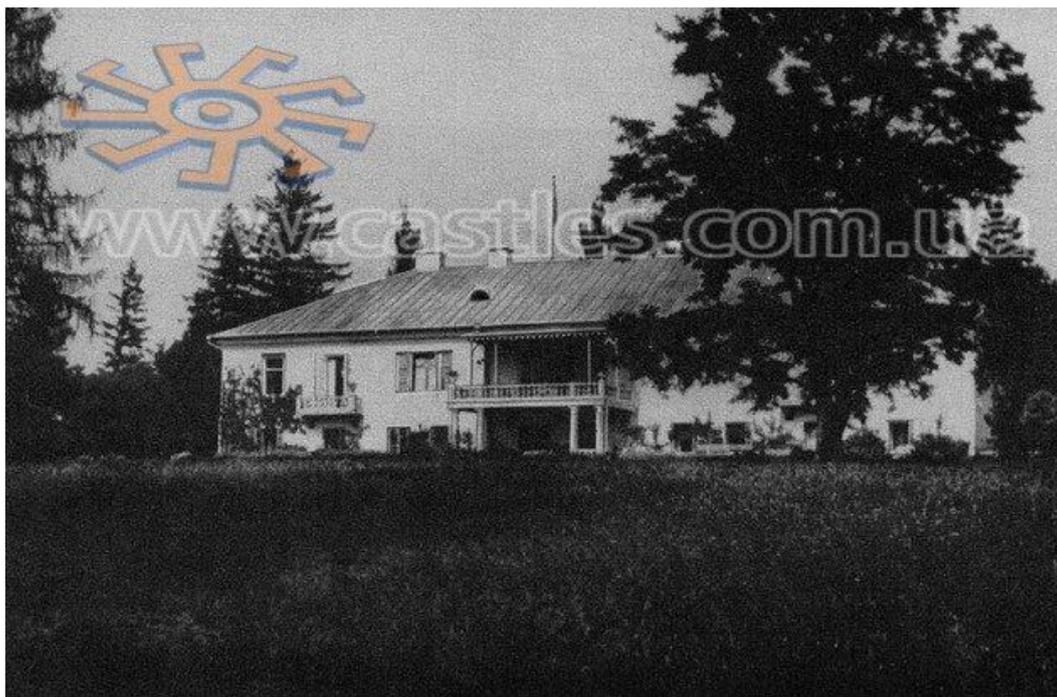

На високому березі ставка, в оточенні старого парку, самотньо стоїть будова – колишній панський будинок. В 1914 році Вербкою Деревяною володіла Надія Олександрівна Олександрова, напевне остання власниця цього маєтку.

. Вербецький двір Реєстр датує першою половиною ХІХ ст. Він, може, й не самий показний з усіх подільських маєтків, але певний шарм тут ще зберігся. Садиба одноповерхова, зі сторони ставка фасад прикрашений лише фігурним карнізом та кількома колонами біля парадного входу (ймовірно, тут колись були гарні сходи, та від них зараз й сліду не лишилося). Будинок має могутні підвали - просто-таки замкові з вигляду.

Парк теж було розбито на початку ХІХ ст.

Буйволівці

Буйволівці в письмових джерелах фігурують досить пізно, бо лише з XVIII ст. - тоді вони належали летичівському підкоморію **Вінценту Гавронському**. Пізніше, невідомо яким шляхом, село потрапило в руки **Едварда Старжинського** (народився після 1820 р.), сина Терези Сцибор-Мархоцької. Напевне, між Гавронськими і Старжинським були **Раціборовські**. А ще ж були **Дверницькі**.

З трьох дочок Е.Старжинського до повноліття дожила лише середня - Антоніна (1854-1895), дружина Зигмунта Заремби. Але батько записав свої чималі маєтності (Буйволівці, Мукша Панівецька біля **Кам'янця** та кілька інших фільварків) її семи дітям, своїм онукам. Та всі чотири сини подружжя теж помирають дітьми - і маєток ділять між сестрами Болеславою (1878 -), Іреною (1885) і Ядвігою (1892). Куратором спадщини був **Зигмунд Лесневич** - і саме він вирішив продати Буйволівці, аби родина розплатилася з боргами. Так село купив російський генерал Іванов.

Двір у Буйволівцях звели на початку ХІХ ст. Будівля стоїть на пагорбі, тому - через перепад рельєфу - вона одноповерхова з боку під'їзду - і двоповерхова з боку каскаду ставків десь внизу. Обігрівали палац за допомогою пару, який йшов від п'єців. Кімнати з боку парку слугували помешканнями для прислуги, господарів та як гостьові кімнати. Біля портику знаходився великий, близький у плані до квадрату "хол" (бальна зала), а з боку саду там же - великий салон з паркетом у формі зірок, кришталевими люстрою та бра на стінах. З часів **Старжинських** тут стояли меблі у стилі Людовіка ХVІ. До великого примикав малий салон - паркет у формі кіл. Праворуч містився кабінет господаря (паркет простий). В одному з сусідніх приміщень **Едвард Старжинський** тримав свою колекцію упряжі, у кутовій кімнаті натомість зберігалася колекція годинників. Чимало було в палаці і порцеляни - берлінської, саської, китайської. Ліворуч від зали знаходилася їдальня. В більшості кімнат були досить стильні меблі.

Ландшафтний парк спускався від палацу до ставка.

Зараз в палаці школа - і на палац він мало схожий. Хоча про минуле споруди тут знають.

Навіть до Першої світової війни палац в Буйволівцях біля Ярмолинців не вражав вишуканим силуетом. (Фото з ІХ тому праці Романа Афтаназі "Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej").

Тепер же від старовинності лишилися хіба оці натяки на колони.

Михалпіль (Михайлівка)

Так виглядав Михалпіль Летичівського повіту у 1930 р. Фото П. Жолтовського. З книги "Пам'ятки архітектури Подільської губернії" (Харків, 2013 р.).

Подільські поселення робили містечками іудейські громади, ярмарки і крамниці - все це було свого часу у Михалполі на додаток до жирних глинистих чорноземів. Сини Ізраїля з'явилися тут в середині XVIII ст., а ярмарки - а як без них? До Летичева 40 верст, до Деражні - 20, до Проскурова, теперішнього Хмельницького, і взагалі лише 15. Перехрестя доріг, таку логістичну перевагу гріх не використати.

В ранньо-радянські часи (1935-1937) Михалпіль навіть встиг побути райцентром - причому Вінницької, а не Кам'янець-Подільської області.

Такою була синагога
(1930 р., фото П.Жолтовського).

В найкращому місті - на підвищенні над ставом - царював колись над Михалполем **костел**.

І зараз міг би царювати, тільки признати в непоказній, хай там і масивній, двоповерховій будівлі римо-католицький храм можна хіба по скромному хресту на даху.

Напевне, саме його вибрав у 1743 р. гусарський полковник і майбутній (з 1762 р.) подільський воєвода **Міхал Юзеф Жевуський** 1704/1705 - 1770), коли взявся будувати у Михалполі дерев'яну каплицю, присвячену мадонні і архангелу Михайлу, - прото-храм, лялечку мурованого костелу. Став над Вовчиком був тут вже й тоді, пани завжди тягнулися до естетики - у смаку пану Міхалу не відмовиш. Була навіть версія (і належала вона автору "Статистики подільської губернії" Марчинському), що саме Жевуський і заснував Михалпіль, назвавши поселення на свою честь - ну або на честь архангела.

Версія гарна, але хибна: по-перше, Жевуські володіли містечком з XVII ст., ще до народження гусарського полковника (у 1701 р. Міхал Флоріан Бейдо Жевуський виділив своєму сину Адаму села Микитинці і Росоше), а по-

друге, вже у привілеї від 8 березня 1605 р. польський король Зигмунд (Сигізмунд) III згадує місто **Михал**, засноване коронним підкоморієм **Станіславом Станіславським**. І не просто згадує, а дарує поселенню магдебурзьке право та герб - лук з натягнутою стрілою. Тоді ж було встановлено і ярмарки: на новий рік, в п'яту неділю після великодня та в день Хрестовоздвиження. Базари ж у місті король дозволив проводити кожного четверга.

Гусарський полковник, онук Міхала Флоріана і костелозачинатель отримав поселення у спадок у 1717 р., підлітком - тому Микитинці відразу віддали в оренду на рік Олександрю і Анні Раковським за 7 тис. злотих. Пізніше Жевуський віддав Михалпіль, Росоше та Новокосянтинівський ключ у трирічну заставу Казиміру Вороничу, а 4 грудня 1778 р. продав маєток Леонові та Станіславу Ворцелям.

Вже за нового власника (з 1780 р.), галицького каштеляна Григорія Ворцеля (Grzegorz Worcel), останній польський король Станіслав Август надав Михалполю право ще на кілька ярмарків: тижневий на св. Миколая, чотиритижневий (!) на Спаса і ще один тижневий, на Різдво Богородиці. Вже від Ворцелів поселення купив королівський шамбелян Теодор Віслоцький.

З каменю святиню тут звели аж у 1824 р., саме за Віслоцьких. Почав зводити власне що пан каштелян Теодор - у 1817 р., закінчував його син Вавжинець (Лаврентій). Освятив костел у 1837 р. кам'янецький єпископ Мацкевич. Костел, задуманий Міхалом у Михалполі, але вимурований аж у ХІХ ст., був присвячений не відомому архангелу, а св. Кіліану, не надто популярному на Поділлі. Після Віслоцьких Михалполем

володіли Людвіг Косельський та його донька Хелена Баранецька.

Була у Михалполі й церква, присвячена Богоматері, і дерев'яна (дубова) синагога (XVIII ст., орієнтовно 1760 р.). Синагога прожила до Другої світової, і якби не серія фотографій, зроблених працівником Харківського Музею українського мистецтва **Павлом Жолтовським**, ми б мали про неї досить схематичне уявлення. Всю внутрішню поверхню синагоги, кожен квадратний сантиметр її стін та стелі вкривали розписи - зрештою, це було дуже по-подільському, саме такими і були божниці на наших теренах.

Куява (Соснівка)

Перші літописні згадки про селище Куява (тепер Соснівка) сягають XV століття. Що до назви населеного пункту «Куява», за переказами старожилів на цьому місці поселилась поміщиця, яка була крива на ногу й пересувалася за допомогою милиць. Згодом навколо маєтку почали осідати селяни, котрі брали дозвіл на побудову власних осель, які й дали селищу назву, що на пряму пов'язана із фізичною вадою власниці – Куява (кульгава).

Після приєднання Поділля до Російської імперії Куява була волосним центром і входила до Кам'янецького повіту. Містечку підпорядковувалися 14 навколишніх сіл, розташованих на територіях сучасних Ярмолинецького та Городоцького районів. На той час у Куяві діяло міністерське однокласне училище та сільський банк.

У ХІХ ст. село Куява належала панові польського походження **Юлію Товкачу**. У 1875-1877 рр. тут почато будівництво палацу та закладено парк. Пан Товкач, який за словами старожилів, спеціалізувався на розведенні мисливських собак та арабських скакунів, мав багато конюшень, манежі та іподром, де готував своїх улюбленців і брав участь у перегонах на колишній території Польщі та України.

Маєток складався з двох, майже однакових частин – одно та двоповерхової. З боку паркового фасаду будівлю

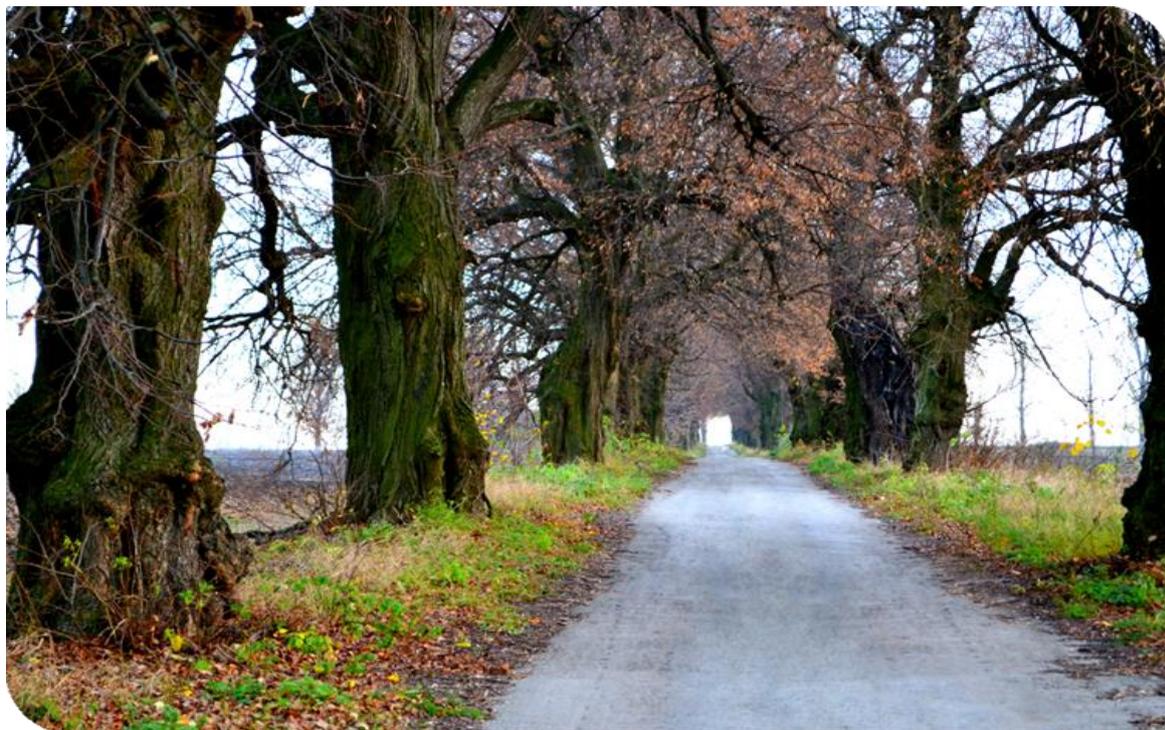

прикрашала статуя Божої Матері, розташована у спеціальній ніші. З одного боку палац, який знаходиться в обрамленні парку, оточували сади, а з іншого – озера казкової краси. 1918 році пан Товкач виїхав у Кам'янець-Подільський, після чого його садибу розграбували. Після революційних подій 1917 року палац використовували як будинок відпочинку для партійних робітників, в окупаційний період другої світової тут відпочивали німецькі військовослужбовці.

З 1945 року маєток почали використовувати як дитячий протитуберкульозний, а згодом психоневрологічний санаторій, що функціонує і зараз.

Палац входить в число пам'яток архітектури обласного значення. Разом з тим, споруда неодноразово перебудовувалася і ремонтувалася. Східна частина, що колись була оранжереєю зараз замурована, а також змінено форму даху. Незважаючи на перебудову, чимало елементів інтер'єру збереглося в оригіналі. Зокрема, стародавні дворівневі ступінчасті дубові сходи, старий кахляний камін і досі використовується за призначенням. В колишній бальній залі до цього часу збереглися ліплені орнаменти та паркет. Є на території криничка, яка обдаровує людей водою ще з панських часів. Для господарських потреб використовуються й низка будівель, зведених за часів Товкача. Куявський парк, що займає близько 27,7 гектарів та багатий на велику кількість хвойних дерев є пам'яткою садово-пам'яткового мистецтва.

До парку веде алея з двох відрізків, розміщених під кутом,

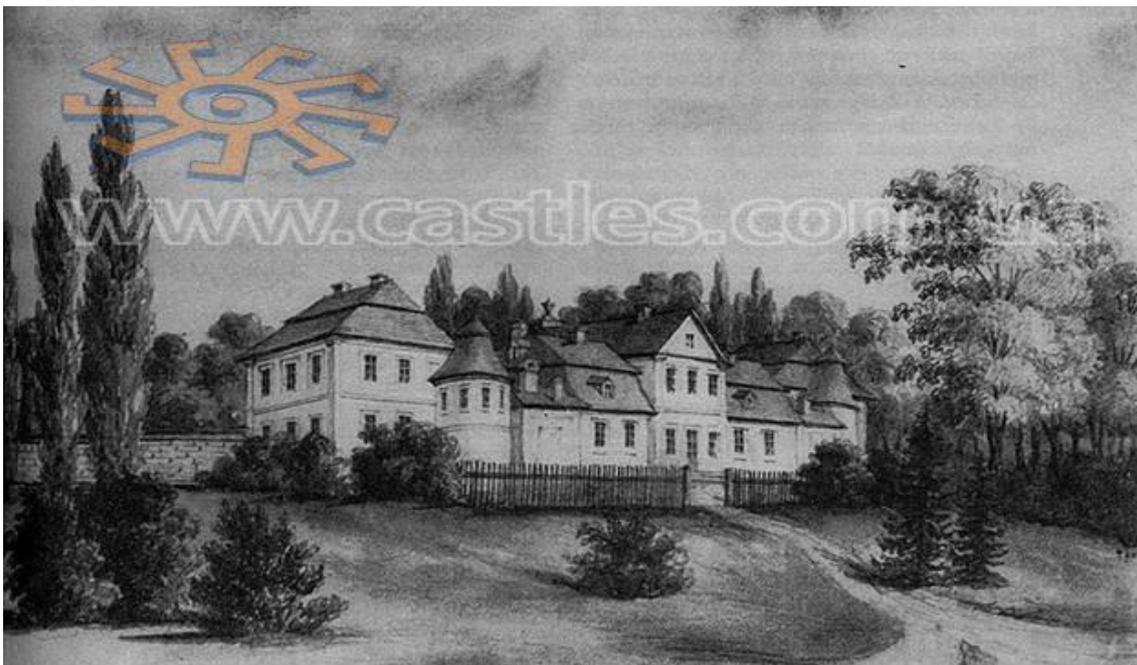

перший довжиною близько 400 метрів - вікові липи, другий - 600 метрів - вікові липи та ялина звичайна. З північного боку парк засаджений трьома рядами хвойних, перший (зовнішній)- модрина польська та європейська, другий - сосна звичайна, місцями сосна чорна, третій – ялина звичайна , що робить його неповторним. Короткі одно та дворядні алеї ростуть по периметру парку, обмежуючи паркові дороги та створюють фон для трьох ставків. З правої сторони палацу є дворядна алея туї західної.

Савинці

Савинці розташовані на межі з Дунаєвецьким районом, за 12 км від районного центру Ярмолинці та за 10 км від залізничної станції Дунаївці. Лежать у верхів'ї річки Студениця, яка бере початок із джерел біля сусіднього із Савинцями села Косогірка (теж Ярмолинецького району).

Савинці відомі з першої половини XVI століття. Належав маєток Ярмолінському та Міщовському. У 1578–1583 роках були частини, що належали **Ярмолінським, Чогланським** і

Потоцькій. Хоча поселення було спустошене ворогами (ймовірно, татарами), але залишилося 6 плугів, або ланів. У XVII столітті частина Савинців належала Ярмолінським. У другій половині цього століття поселення знову було спустошене під час козацьких війн, тож 1661 року тут не було жодного заселення. У XVIII столітті Савинці належали Потоцьким, які, намагаючись підняти добробут поселення, виклопотали йому право іменуватися містечком. На початку XVIII століття Потоцькі сприяли будівництву в Савинцях оборонного замку, який 4 червня 1703 року було зруйновано. Це сталося внаслідок успішних дій селянсько-козацьких загонів під проводом Шпака (Федора Білоцького). Вони розбили під Савинцями польсько-шляхетське військо, яке очолював Ян Жигмунт Шепінг (Jan Zygmunt Szeping), а далі оволоділи замком в Ярмолинцях. На місці руїн замку коштом дідича **Міхала Францішека Потоцького** 1759 року було збудовано палац. 2 червня 1767 року під час Радомської конфедерації в містечку дідич Теодор Потоцький при допомозі козаків змусив підписатись під вимогами конфедератів 188 осіб. 16 листопада 1781 року в цьому палаці ночував останній король Речі Посполитої Станіслав Август Понятовський, коли повертався з Кам'янця-Подільського. Оскільки господар палацу був відсутній, короля гостинно приймав галицький каштелян Антоній Ліпінський. На пам'ять про перебування в Савинцях С. А. Понятовського на стіні палацу було встановлено пам'ятну дошку з відповідним написом

Маєток (входив до складу Брацлавського повіту) належав Теодору Потоцькому; якийсь час тут проживав його син Адам (1776–1812) — полковник війська польського. 1820 року Савинцями володіла вдова Теодора Потоцького Кордуля з Коморовских Потоцька (у її володінні тут було 585 душ

кріпаків чоловічої статі). Потім цей маєток дістався внучці Теодора Потоцького графині Адаміні Каменьській (доньці Адама Потоцького та Маріанни з Ростворовських, дружині полковника Миколая Каменьські; померла 1884 року). 1850 року Адаміна Камінська продала Савинці Косецьким.

с. Скаржинці

Село Скаржинці стає відомим з XVIII ст. Назва населеного пункту виникла внаслідок постійних скарг місцевого населення на свого пана.

У селі знаходився маєток поміщика Маровського (село належало роду Маровських з початку XIX ст.). Далеко за межами села славився архітектурний ансамбль поміщицького

маєтку, до якого входив двоповерховий палац, штучний острівець-клумба та сад, де росли фруктові дерева, вирощені в господарських умовах горіхова, каштанова, соснова та кизилова алеї. Поміщик мав хист до господарювання. За його вказівкою споруджується каскад ставків, у яких селяни розводили рибу для промислових потреб. Під час революційних подій 1917 року поміщик покинув маєток. Згодом усі землі, що належали пану, були розділені між малоземельними та безземельними селянами. На сьогоднішній день в садибному будинку розміщені сільська рада, пошта, бібліотека, АТС і ФАП.

Палац поміщика Маровського, с. Скаржинці

2,4 га колишнього панського маєтку займає парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Скаржинецький» та алея каштана і бука європейського площею 0,9 га, які включені до переліку об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області розпорядженням Хмельницького облвиконкому від 22.10.1969 року за № 358-р. Тут до сьогоднішнього часу росте понад 130 вікових дерев.

Невелика за площею територія містить цінну колекцію деревних рослин.

Основу парку становлять липа та граб, також тут можна побачити горіх чорний – один із найстаріших представників виду у Хмельницькій області, дуб болотний – два екземпляри віком від 100 до 120 років, сосна Веймутова – віковий екземпляр, найкращий представник роду Сосна, культивований в Україні, клен сріблястий – розсічено-листовий, два екземпляри, залишки старовинної букової алеї – вік трьох найбільших дерев становить близько 200 років, алея каштана звичайного, дві алеї кизилу – мають більш ніж столітній вік, алея ялини європейської – насаджена повздовж парку із південно-східного боку довжиною близько 200 м, клен-явір – пурпурно-листовий, ялина європейська – віком від 150 до 180 років, ясен звичайний – плакучий, клен польовий – віковий екземпляр.

Є і унікальний екземпляр – тюльпанне дерево, висота стовбура сягає близько 24 м.

Ясенівка (Сказинці)

Таким був двір в Сказинцях, сучасній Ясенівці.

Все, що від двора лишилося, - жахливо перебудований костел. 20 квітня 2009 р.

Сказинці були відомі ще з початку XV ст. як власність Ярмолинських гербу Корчак. В другій половині XVII ст. поселення відійшло в якості весільного посагу Анни

Ярмолинської до рук інфляндського мечника Яна Шьопінга (Jan Schoering). А вже через покоління, в 1710 р. дочка Яна й Анни, Констанція вийшла за звенигородського старосту Міхала Матеуша Марковського (Michał Mateusz Markowski, помер в 1745 р.) - і Сказинці відійшли вже до Марковських. Після смерті Міхала Матеуша, 3 січня 1746 р. в Ясенівці зібралася вся родина (тільки дітей було семеро: 5 синів і дві дочки) - ділили незліченну спадщину. Сказинці дісталися молодшому сину від першого шлюбу, Францішку Марковському (1727-1806), поки що юному насліднику, а в майбутньому - активному громадянському діячу і багачу, барському конфедерату і саноцькому каштеляну. Ще Францішек увійшов до історії як затятий сутяга - добивався справедливості через суди, а часом не гребував навіть збройними нападами на кривдників. Близько 1760 р. оселився на стало в Сказинцях, де й звів панський двір - досить скромний зовні, одноповерховий. Ну і що, що скромний - на Поділлі це був один з найперших панських дворів такого штибу.

Інтер'єри натомість скромністю не страждали. Мармуровий камін і люстра з позолоченої бронзи в одному покою, древні гобелени на стінах іншого, і майже в усіх кімнатах - древні дорогоцінні меблі - з часів Людовіка XIV і пізніших. Один комплект меблів було куплено в сусіда-Потоцького з Савинців. Після революції саме цим комплектом було "умебльовано" клуб в Пłosкирові-Хмельницькому.

Найціннішим було бюро з шухлядками і годинником від майстра Мартіна Верне (Martin Vernis, XVII ст., подарунок короля Людовіка XIV великому гетьману коронному Адаму Миколі **Сенявському**, а пізніше бюро належало Чарторийським. В 1918 р., за кілька місяців до цілковитого знищення Сказинців це історичне бюро купив граф Йосип Потоцький з **Антонін**, який встиг вивезти меблевий релікт до Варшави - де бюро й знайшло свою смерть в полум'ї Другої світової).

Експонатом № 2 було фортепіано з лірою та 5 педалями з позолоченими бронзовими каріатидами замість ніжок. А ще був родинний архів (близько 200 документів лише з XVIII ст. Врятувати вдалося лише одну папку) і бібліотека на 1000 томів (більшість зборів до

Першої світової війни було перевезено до Бібліотеки Оссолінських у Львові). Деякі книжки були колись власністю родини Підвисоцьких з Рихти, а також Яна-Віктора Грейма і Германа Головинського.

В графічному відділі зберігалось близько 60 акварелей Яна Пьоттра Норбліна (Jan Piotr Norblin), між іншими серія

"Польські костюми" з 1817 р. Були портрети королів в людський зріст, ордени Білого орла і св. Станіслава, колекція старого англійського фаянсу, веджвудська порцеляна тощо.

Навколо двору був розбитий парк з липовою алеєю - й сліду його не лишилося.

В 1903 р. Сказинці дісталися Казимиру Правдзіц-Залеському (Prawdzic-Zaleski), одруженому на Ядвізі Марковській. А далі вже була революція.

Ярмолинці

В 1407 р. грамотою Владислав II Ягайло Ярмолинці за військові заслуги були надані Ходьку з Хорватії з роду Деспотів. Внук Ходька перший мав придомок -- Ярмолинецький. Син Ходька, Олехно, грамотою Казимира Ягелончика підніс Ярмолинці до статусу містечок і отримав для Ярмолинець Магдебурзьке право.

Хорватський рід володів Ярмолинцями та іншими селами біля 300 років (від початку XV — до початку XVIII століття).

1445 року Олехно збудував тут замок , і фактично до кінця XIX століття від нього зберігались брама і 2 башти. А 1823 року біля замку була викопана гармата з гербом (Корчак) Ярмолинських.

Ярмолинські та їхній люд відзначились в боротьбі з татарами і в захисті православної церкви, а рід Сутківських, є їхнім відгалуженням з IV ст.

Перша писемна згадка про Ярмолинці датується 1400-м роком. Саме тут на шляху з Кам'янця до Меджибожа в цей

час зупинилися на перепочинок польські літератори, які у своїх подорожніх нотатках згадали Ярмолинці.

Містечко входило до складу Подільської землі, а пізніше до Речі Посполитої. Після завершення будівництва замку з оборонними спорудами Ярмолинці перевели до категорії містечок, а 1455 року Ярмолинцям надано магдебурзьке право. Згодом у містечку зведено ще один замок.

1757 Ярмолинці купив Павло Старинський. Він заклав тут костел та кляштор Бернардинів. Ян Онуфрій Орловський закінчив костел. Похований тут також. Адам Орловський заселив тут німецьких фабрикантів: заклав фабрики сукна, сідел, капелюхів, килимів, гарбарню. 1795 була від замку тут ще брама в валі та дві башти. Після Другого поділу Польщі (1792) Ярмолинці у складі Правобережної України ввійшли до складу Російської імперії.

Костел Петра і Павла, 1793—1862

Ще у XVIII столітті в зв'язку з вигідним розташуванням Ярмолинців розпочалось піднесення містечка. Важливе

економічне значення в системі внутрішньої торгівлі мали базари і ярмарки. На них реалізовувалась сільськогосподарська продукція, промислові та ремісничі вироби, укладалися договори (контракти) на виробництво, постачання і збут товарів, вивчався їх попит у населення. Помітний вплив на економічний розвиток Ярмолинець мало переведення сюди в 1835 році за сприяння Адама Орловського з містечка Тинни Ушицького повіту найбільшого в Подільській губернії Петропавлівського ярмарку. Завдяки великим обсягам торгівлі Петропавлівський ярмарок належав до першої (найвищої) категорії.

Ярмолинці славилися своїми ярмарками на Петра і Павла (з 15 червня по 1 липня) та на Миколая (6 грудня). Товари привозили з Галичини, Росії та Польщі: хутра з Росії, машини господарські та породисті коні з Відня.

Після смерті Адама Орловського Ярмолинці перейшли до його єдиного сина – Олександра. Який у 1859 році з заїжджого двора швидкими темпами зводить одноповерховий палац на дві половини. Для цього в Олександра була вагома причина: з Києва до Кам'янця-Подільського мав їхати цар Олександр II, з яким разом проходив службу в армії. І той забажав провідати старого товариша. Будинок вийшов досить гарний, довжина його була 50 м., ширина 25 м.

Пізніше коло палацу вирости підсобні приміщення, частина одного збереглася до наших часів.

Статки Олександра Орловського збільшились після другого шлюбу з французькою княгинею. Він отримав придане і графський титул.

Усі його сини: один від першого шлюбу і троє від другого, отримали прекрасну освіту в престижних вузах Європи і проживали за кордоном.

У 1846 році, повертаючись з міста Кам'янця-Подільського, містечко Ярмолинці відвідав видатний український письменник і мислитель Тарас Шевченко.

Література:

1. Сайт: Замки та храми України: castles.com.ua.
2. Драгомерецька І. Ярмолинеччина туристична// Вперед. – 2014. – квітень – вересень.
3. Ярмолинеччина запрошує вас: туристичний путівник. – Ярмолинці, 2012.
4. yarmrda.gov.ua.

